

МІСЦЕ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ПРЕЮДИЦІЇ З ІНШИМИ НЕТИПОВИМИ НОРМАМИ ПРАВА

PLACE AND INTERRELATION OF PREJUDICE WITH OTHER NON-TYPICAL RULES OF LAW

Зіменко О.В.,
аспірант

Запорізького національного університету

Стаття присвячена з'ясуванню місця та співвідношення преюдиції з іншими нетиповими нормами права. Досліджено різноманітність поглядів та підходів до розуміння нетипових норм. Визначено сутність та особливості співвідношення преюдиції, презумпції, дефініції, фікції, юридичної конструкції, проаналізовано їх юридичну природу, відмінності та схожі риси.

Ключові слова: нетипові норми права, преюдиція, презумпція, дефініція, фікція, юридична конструкція, правозастосування.

Статья посвящена выяснению места и соотношения преюдиции с иными нетипичными нормами права. Исследованы разнообразность взглядов и подходов с иными нетипичными нормами права. Определены сущность и особенности соотношения преюдиции, презумпции, дефиниции, фикции, юридической конструкции, проанализировано их юридическую природу, отличия и похожие черты.

Ключевые слова: нетипичные нормы права, преюдиция, презумпция, дефиниция, фикция, юридическая конструкция, правоприменение.

The article is devoted to clarification of the place and interrelation of prejudice with other non-typical rules of law. A variety of views and approaches to understanding of non-typical rules is investigated. The essence and features of interrelation of prejudice, presumption, definition, fiction, legal construction is defined, their legal nature, differences and similar features are analysed.

Key words: non-typical rules of law, prejudice, presumption, definition, fiction, legal construction, law enforcement.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що за умови недосконалості законодавчого регулювання в теорії права відсутній єдиний механізм реалізації (правозастосування) преюдиції, презумпції, дефініції, фікції, юридичної конструкції, крім того, відсутнє законодавче закріплення вищевказаних понять. Існує наявна потреба подальшого вдосконалення законодавства у цьому напрямку, вироблення єдиної позиції використання нетипових норм права у правозастосовному процесі.

На теперішній час, в юридичній науці не має комплексного наукового обґрунтування правової природи нетипових нормативних приписів, лише деякі науковці, а саме: А. С. Березін, О. Ю. Гай, В. І. Камінська, І. Л. Петрухін, У. М. Юсубова Т. Н. Радько, І. Ніколаєв, Н. Масленнікова, В. Рясенцев, В. М. Горшенев, Т. С. Подорожна, Г. Г. Горелікова, В. В. Масюк, О. О. Ганзенко, Д. В. Шилін, О. В. Ульяновська, у своїх доробках приділяли увагу окремим аспектам цього питання.

Метою дослідження є визначення сутності та особливостей співвідношення преюдиції, презумпції, дефініції, фікції, юридичної конструкції, з'ясування їх юридичної природи, встановлення відмінностей та схожих рис, що має суттєве теоретичне та практичне значення.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати наступні завдання: проаналізувати різноманітність поглядів та підходів до розуміння преюдиції та інших нетипових норм права, визначити співвідношення їхніх ознак, що дозволить розмежовувати нетипові нормативні приписи у правовому просторі.

Предметом дослідження даної статті є місце преюдиції серед інших нетипових норм права та їхнє співвідношення.

Нетипові нормативні приписи беруть витоки з теорії права й поширюють свою дію майже на всі галузі процесуального та матеріального права.

Т. Н. Радько зазначав, що нетипові нормативні приписи це інакші, поряд з нормою права, правові явища, які позбавлені деяких класичних нормативних властивостей, що виконують важливу допоміжну функцію в нормативно-правовому регулюванні. Нетипові нормативні приписи закріплюються в нормативних актах та підкріплюються практикою, тому мають загальнообов'язковий характер.

Нетипові нормативні приписи різноманітні за своїми властивостями, розмежовуються за наступними групами: а) приписи з визначеним ступенем нормативності (преюдиції); б) приписи з відомою частіною припущення й припущенням того чи іншого стану (презумпції, фікції); в) приписи-трафарети (дефініції, юридичні конструкції) [1].

Преюдиція – це нормативний припис, змістом якого є виключення заперечуваності юридичної вірогідності одного разу доведеного факту. Якщо суд або інший юридичний орган вже встановив певні факти і закріпив це у відповідному документі, то вони визнаються преюдиціальними – такими, що при новому розгляді справи вважаються встановленими та істинними, й не потребують нового доведення. [2, с. 394].

Нормативний характер преюдиції полягає в тому, що встановлені в раніше винесених судових рішеннях, що набрали законної сили, факти, обставини й правові висновки, вважаються встановленими та обов'язковими для іншого органу, в якому такі обставини стали предметом дослідження та знайшли закріплення у правозастосовному акті [3, с. 116].

Суть преюдиції полягає в тому, що суд не повинен встановлювати ті юридичні факти, які були встановлені попереднім рішенням [4, с. 23].

Г. Г. Горелікова зазначала, що преюдиція та преюдиціальність не є тотожними поняттями. Преюдиціальність – це властивість вироку, що набрав законної сили. Така властивість характеризує вирок, як можливість його застосування до наступної кримінальної справи з метою встановлення обставин справи. Властивість не виходить за межі обставин, які знайшли своє відображення у вирокі та не є передрішенням жодних висновків при провадженні в іншій кримінальній справі. На її думку, у кримінальному процесі преюдицію слід застосовувати відносно обставин, які встановлені вироком суду, що набрав законної сили [5].

Презумпція – закріплене в законі припущення про наявність чи відсутність певних фактів, що мають юридичне значення. У теорії держави та права презумпція визначається у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні поширеним є визначення презумпції як факту, наявності або відсутності якого припускається встановленим (невстановленим), оскільки доведені інші факти, які знаходяться у зв'язку з ним [6, с. 247]. У широкому розу-

мінні – це судження не тільки про фактичні обставини, а й про нормативні підстави виникнення правових наслідків [7, с. 59-60].

Презумпція є інструментом регулювання правовідносин, завдяки якому зникають сумніви в існуванні певного юридичного факту. Презумпції відображають вихідні засади прав, крім того, в них закладений механізм реалізації правових засад [8, с. 373].

Однією з найважливіших презумпцій – є презумпція невинуватості, закріплена статтею 63 Конституції України, відповідно до якої особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [9]. Такий приклад презумпції має місце у конституційному та кримінальному процесуальному праві.

Ознаками презумпції є те, що вона: передбачає наявність або відсутність юридичного факту; передбачена нормами права; викликає, та тягне за собою передбачені законом правові наслідки, тобто виникнення, зміну чи припинення правовідносин; здійснює попередній вплив на суспільні відносини.

В. В. Масюк розглядав презумпцію у двох аспектах, по-перше, як правило (нетиповий нормативний припис), за яким на підставі встановлення певного факту чи фактичного складу не потребує доказування та вважається таким, що існує інший; по-друге, в контексті судового правозастосування презумпція становить собою юридичний факт [10].

Таким чином, презумпція визначає припущений факт, який існує, доки у встановленому законом порядку не встановлене інше. Презумпція дозволяє попередньо встановлювати факти й робити відповідні висновки на основі певних припущень.

В теорії юридичної науки А. С. Березін, О. Ю. Гай, В. І. Камінська, І. Л. Петрухін, У. М. Юсубова висловлюють думку, що основою преюдиціальності є презумпція істинності судового рішення, що набрало законної сили. Судове рішення є істинним, поки воно не скасоване в передбаченому законом порядку.

Зокрема, І. Ніколаєв, Н. Масленнікова вказували на те, що при застосуванні міжгалузевої преюдиції основою забезпечення такого взаємозв'язку є дія принципу об'єктивної істини [11, с. 12].

На думку У. М. Юсубової, з моменту набрання рішенням законної сили починається дія презумпції істинності судового рішення. При цьому спростування презумпції істинності судового рішення, яке набрало законної сили, є одночасно позбавленням його законної сили [12].

Дефініція являє собою нетиповий нормативний припис, який розкриває зміст правових явищ та правового стану. Найбільш суттєвим у дефініції є закріплення загальнообов'язкового поняття чи іншого стану або явища, призначеного для послідовного проведення вимог формальної визначеності права. Так, наприклад, ч. 1 ст. 29 ЦК України, передбачено, що місцем проживання фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому, у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово [13].

Нормативна властивість дефініції полягає в тому, що вона виконує функцію трафаретної вказівки, за допомогою якої можливо підтвердити справжність обставин чи явищ, які мають пряме відношення до справи чи розглядається. Регулятивна дія дефініції виражається в тому, що за її допомогою вноситься ясність в сукупність всіх обставин, пов'язаних із справою, що розглядається [3, с. 117].

Як справедливо зазначила Т. С. Подорожна, дефініція є одним з найважливіших засобів, що забезпечує ясність, однозначність і визначеність понять які вживаються, зокрема, в законодавстві; допомагає у реалізації правил по-

ведінки; є основою для створення нових норм та елементом системи законодавства [14].

Фікція є засобом юридичної техніки, являє собою неіснуюче положення, визнане законодавством існуючим і яке стало з огляду на це загальнообов'язковим [6, с. 244].

Сутністю фікції є те, що для забезпечення стабільності правового регулювання, неіснуючий факт або явище нормативно визнається наявним. На думку В. М. Горшенева, під правовою фікцією слід розуміти закріплені в правових актах нормативний припис у вигляді специфічного способу (прийому), що застосовується у практиці та полягає в проголошенні наявними фактів чи обставин, які в дійсності неможливо довести або спростувати. Прикладом правової фікції є норма закріплена ч. 3 ст. 46 ЦК України, а саме: «фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це...» [13].

О. В. Ульяновська виділяла наступні риси фікції: полягає у конструюванні неіснуючого у дійсності; використанню фікції передують невизначеність; є уявною юридичною конструкцією різних ступенів складності; може використовуватись у доктрині права, правотворчості; використовується з метою заповнення певного сегмента у правовому полі; категоричність та неспростовність; обмежені в обсязі застосування соціально-юридичним контекстом; здатність фікції викликати одна одну; зовнішнім проявом є норма-фікція, інститут права; існування взаємозв'язку діалектичного розвитку наукової думки і сприйняття фікції у праві [15].

Юридична природа фікції визначається тим, що вона закріплена у відповідному правовому акті та має силу загальнообов'язкового припису. Нормативні властивості фікції виражаються в тому, що фікція виключає ті чи інші обставини, надаючи їм значення юридичних фактів, здатних мати значення при розгляді справи в суді. Регулятивна дія фікції полягає в тому, що за її допомогою забезпечується певна стійкість прийнятого акту застосування права в ситуації наявної невідомості [3, с. 117].

Юридична конструкція це нормативний припис, органічно пов'язаний з дефініціями, сприяє встановленню визначеності та чіткості в механізмі правового регулювання. Юридична природа юридичних конструкцій встановлюється не з прямих вказівок нормативно-правових актів, а із загальних положень всього права і юридичної практики. Прикладом юридичної конструкції є подання, яке не має чіткого законодавчого закріплення, а встановлюється сукупністю положень, які містяться в декількох статтях кримінального закону. Юридична конструкція узагальнює найбільш суттєві елементи складного за своїм складом правового явища чи стану [3, с. 117, 118].

Слід зазначити, що до нетипових норм права також відносяться норми-декларації. О. О. Ганзенко зазначає, що норми-декларації заслуговують окремої уваги, адже вони несуть в собі як позитивний так і негативний потенціал, щодо впливу на правові переконання та почуття людини. Так, наприклад, ст.1 Конституції України закріплено що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [9]. Проте, реальна дійсність свідчить, що Україна знаходиться на шляху формування соціальної і правової держави, маючи ще достатньо високий рівень корупції, значну кількість порушень прав і свобод людини. Тому звичайна людина, яка не є фахівцем у галузі права, сприймає норму Конституції як таку, що не відповідає дійсності [16].

На підставі вищевикладеного можна зробити наступні висновки.

Особливістю преюдиції є обов'язковий характер встановлених в рішенні суду, що набрало законної сили, обставин. Особливістю презумпції є припущення про наявність вже існуючого факту та непов'язаність з рішенням суду, що набрало законної сили. Фікція є припущенням про факт, який не завжди відповідає дійсності, але при-

зводить до зміни правових наслідків, які в майбутньому не можна вважати неспростовними. Припущення є спільною ознакою презумпції та фікції. Фікція та преюдиція є засобами процесуальної економії. Це означає, що при розгляді справ, у суду, за умови правозастосування преюдиції чи фікції, відпадає необхідність витратити процесуальний час на доведення вже встановлених обставин, або на з'ясування обставини, які нормативно визнані наявними.

Підґрунтям преюдиції є судові рішення, що набрало законної сили, а підґрунтям презумпції та фікції – існує припущення. Джерелом преюдиції є процесуальне рішення, а джерелом презумпції – нормативно-правовий акт.

Дія преюдиції не передбачає необхідність повторного доказування вже встановлених обставин, а дія презумпції та фікції може змінюватись в залежності від необхідності доведення певних обставин і фактів.

Обґрунтування змісту нетипових норм права, дозволяє чітко відмежувати преюдицію, фікцію, дефініцію, юридичну контрукцію за ступенем ймовірності та за критері-

ем необхідності доведення.

Отже, нетипові нормативні приписи виконують регулятивну функцію у механізмі правового регулювання, сприяють покращенню єдності юридичної практики, мають вагомe значення для правозастосування та водночас потребують чіткої систематизації.

Основою реалізації нетипових нормативних приписів повинен слугувати принцип законності. Так, прикладом закріплення преюдицій у нормах закону є ч. 2, 3, 4 ст. 35 ГПК України [17], ч. 1, 4 ст. 72 КАС України [18], ч. 3, 4 ст. 61 ЦПК України [19], ст. 90 КПК України [20], при цьому самостійно термін «преюдиція» у вищевказаних нормах відсутній, це стосується й інших нетипових норм права.

Велика кількість підходів щодо визначення складного характеру правових категорій преюдиції, презумпції, дефініції, фікції, юридичної конструкції, призводить до необхідності розробки як процесуальної форми, так і єдиної практики прийняття процесуальних рішень щодо їхнього правозастосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Радько Т. Н. Теория государства и права в схемах и определениях учебное пособие. – М. : Проспект, 2011 г. – 135 с.
2. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. Около 50000 слов. / И. Х. Дворецкий. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Рус. яз., 1976. – 1096 с.
3. Горшенев В. М. Нетипичные нормативные предписания в праве / В. М. Горшенев // Советское государство и право. – 1978. – № 3. – С. 113–117.
4. В. Рясенцев. Вопросы преюдиции при рассмотрении судами гражданских дел / В. Рясенцев // Советская юстиция. – 1985. – № 10. – С. 23–25.
5. Гореликова А. Г. Преюдиция в уголовном процессе российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. Г. Гореликова ; Академия управления МВД России. – Москва., 2010. – 29 с.
6. Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах : учеб.-метод. пособ. / Малько А. В. – М. : Юристъ, 1999. – 272 с.
7. Оборотов Ю. М. Теория держави і права (прагматичний курс): екзаменаційний довідник / Оборотов Ю. Н. – О. : Юрид. л-ра, 2004. – 184 с.
8. Скакун О. Ф. теорія держави та права : підручник / Скакун О. Ф. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
9. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс] / Всеукраїнська мережа ЛІГА : ЗАКОН. – Режим доступу : <http://www.ligazakon.ua>.
10. Масюк В. В. Презумпції і преюдиції в цивільному судочинстві : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. В. Масюк ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 20 с.
11. Николаев И., Масленникова Н. Преюдициальная взаимосвязь актов правосудия / И. Николаев, Н. Масленникова // Советская Юстиция. – 1974. – № 10. – С. 11–13.
12. Юсубова У. М. Преюдиции в советском уголовном процессе : дис.... доктора юрид. наук : 12.00.09. / Юсубова У. М. – Москва, 1979. – 225 с.
13. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р., № 435-IV [Електронний ресурс] / Всеукраїнська мережа ЛІГА-ЗАКОН. – Режим доступу : www.ligazakon.ua.
14. Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Т. С. Подорожна ; Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 20 с.
15. Ульяновська О. В. Фікції в правовій системі України : автореф. автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. В. Ульяновська ; Одеська нац. юр. академія. – Одеса, 2010. – 23 с.
16. Ганзенко О. О. Нетипові норми права в механізмі правового регулювання: проблеми теорії і практики застосування / О. О. Ганзенко // Вісник Запорізького національного університету. – № 4 (частина II). – 2013.
17. Господарський процесуальний кодекс України України від 06.11.1991 р., № 1798-XII [Електронний ресурс] / Всеукраїнська мережа ЛІГА-ЗАКОН. – Режим доступу : www.ligazakon.ua.
18. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р., № 2747-IV [Електронний ресурс] / Всеукраїнська мережа ЛІГА-ЗАКОН. – Режим доступу : www.ligazakon.ua.
19. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р., № 1618-IV [Електронний ресурс] / Всеукраїнська мережа ЛІГА-ЗАКОН. – Режим доступу : www.ligazakon.ua.
20. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-IV [Електронний ресурс] / Всеукраїнська мережа ЛІГА-ЗАКОН. – Режим доступу : www.ligazakon.ua.